

**СЛУЖЭННЕ РОДНАМУ СЛОВУ:
ТВОРЧАЯ СПАДЧЫНА ІРЫНЫ АНТОНАЎНЫ ШУМСКАЙ
SERVING TO THE NATIVE WORD: CREATIVE HERITAGE BY IRINA
ANTONOVNA SHUMSKAYA**

Бут-Гусаім Святлана Феадосьеўна
Брэст, Беларусь

Ключевые слова: синтаксис белорусского языка, инфинитив, антропонимия, имя собственное, региональная ономастика, прозвище, индивидуальное прозвище, генесионимическое (семейно-родовое) прозвище, лингводидактика.

Резюме: В статье рассматриваются факты биографии педагога и учёного Ирины Антоновны Шумской, которая долгое время работала в Брестском государственном университете. Представлен обзор исследований И.А. Шумской в сфере синтаксиса современного белорусского языка и региональной ономастики Брестчины.

Keywords: syntax of the Belarusian language, infinitive, anthroponomics, proper name, regional onomastics, nickname, individual nickname, genesyonimic (family) nickname, lingvodidactics.

Summary: the article views the facts from the biography of Irina Antonovna Shumskaya, a teacher and a scientist, who had been working at Brest State University for a long time. The author gives the analysis of I. A. Shumskaya's works in the field of the syntax of the modern Belarusian language and onomastics of the Brest region.

У адной кнізе ўсходняй мудрасці ёсць выслоўе: “Мінулае заўсёды з намі, і ўсё, што мы сабою ўяўляем, пачынаецца з мінулага. Мы яго стварэнне, і мы жывём паглыбленыя ў яго. Не разумець гэтага і не ведаць мінулага значыць не разумець сучаснасці і не адчуваць будучага”. 70 гадоў назад быў створаны Брэсцкі настаўніцкі інстытут. Адной з першых кафедраў гэтай навучальнай установы стала кафедра рускай і беларускай моў. Многіх з выкладчыкаў той, першай, кафедры няма ўжо на гэтым свеце, некаторыя на заслужаным адпачынку. Але памяць пра тых, хто працаваў калісьці ў факультэцкіх аўдыторыях, жыве.

Ірына Антонаўна Шумская належыць да пакалення пачынальнікаў яркай і цікавай гісторыі кафедры беларускага мовазнаўства Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта. Нарадзілася Ірына Антонаўна 16 чэрвеня 1923 года ў вёсцы Малінаўка на Магілёўшчыне ў шматдзетнай сям’і. Лёсам ёй было наканавана перажыць самую страшную ў гісторыі чалавецтва вайну. Сям’я Шумскіх дапамагала партызанам. Маці гатавала ім ежу. Нярэдка партызаныначавалі ў хаце Шумскіх. Дзякуючы гэтаму, сям’я цудам выратавалася. Партызаны папярэдзілі людзей пра карную аперацыю, якая планавалася фашыстамі. Шумскія разам з некаторымі аднавяскоўцамі паспелі выехаць у лес. Ноч яны правялі ў лесе, а раніцай даведаліся: тых людзей, якія засталіся

ў вёсцы, немцы сагналі ў гумно і спалілі... Сям'я Шумскіх выжыла, стала наладжваць жыццё ў цяжкім пасляваенным свеце.

Пасля вызвалення Беларусі ад немцаў Ірына Антонаўна паступіла ў Магілёўскі настаўніцкі інстытут. Студэнтам тады было цяжка. Не хапала паперы для запісу вучэбнага матэрыялу: студэнты і выкладчыкі пісалі на абрыўках, на абгортачнай паперы. Было мала падручнікаў. У горадзе працавала адна бібліятэка, ды і ў той быў небагаты выбар літаратуры. Калі студэнты, якія прыходзілі ў бібліятэку, заўважалі, што за сталом сядзіць з падручнікам выкладчык, то ведалі: трэба чакаць, пакуль вызваліцца гэтая кніга. Ірына Антонаўна з цеплынёй успамінала інстытуцкіх выкладчыкаў: франтавіка Эдуарда Валасевіча (пазней вядомага байкапісца), які выкладаў рускую літаратуру, Пятра Якаўлевіча Юргелевіча, які чытаў курс беларускай мовы.

Пасля заканчэння інстытута Ірыну Антонаўну накіроўваюць на працу ў Брэст, дзе яна атрымала другую вышэйшую адукацыю, закончыўшы вячэрняе аддзяленне Брэсцкага педагагічнага інстытута. Пасля заканчэння інстытута настаўніца працавала ў сярэдняй школе № 2 горада Брэста. На ўрокі Шумскай І.А. часта прыводзілі студэнтаў выкладчыкі педагагічнага інстытута. На кафедры рускай і беларускай моў Ірына Антонаўна пачала працаваць са студзеня 1964 года.

Найважнейшай часткай дзейнасці выкладчыка ВНУ з'яўляюцца навуковыя даследаванні. Ірына Антонаўна становіцца аспіранкай-завочніцай Інстытута мовазнаўства АН Беларусі. Навуковым кіраўніком Шумскай быў Арцём Яфімавіч Баханькоў. Навуковая дзейнасць маладой даследчыцы пачалася ў перыяд, які сучаснымі вучонымі заслужана называецца “залатым часам” у гісторыі беларускай сінтаксічнай навукі. У дысертацыйнай працы Ірыны Шумскай прааналізаваны сінтаксічныя функцыі інфінітыва ў сучаснай беларускай мове. У дысертацыі былі вызначаны лексіка-семантычныя і граматычныя ўмовы, якія спрыяюць гэтай дзеяслоўнай форме выступаць як у якасці галоўных, так і даданых членаў сказа; выдзелены функцыянальна-стылістычныя адценні значэння разнастайных відаў прыдзеяслоўных і прыimenных інфінітыўных канструкцый [8, с. 3]. Матэрыялам для даследавання паслужылі творы беларускай літаратуры XX стагоддзя. Для параўнання выкарыстоўваўся моўны матэрыял з прозы пісьменнікаў дарэвалюцыйнай Беларусі. Даследаваны творы больш за 50 аўтараў, а таксама матэрыял часопісаў “Полымя”, “Малодосць”, газет “Звязда”, “Літаратура і мастацтва”, “Настаўніцкая газета”, некаторыя запісы вуснай народнай творчасці. Было падрыхтавана звыш 30 тысяч картак.

Пасля абароны кандыдацкай дысертацыі Ірына Антонаўна пачала вывучаць рэгіянальную антрапанімію Брэстчыны. Актуальнасць гэтай працы была абумоўлена тым, што анамастычная прастора Брэсцка-Пінскага Палесся не мела ўсебаковага апісання і не з'яўлялася прадметам лінгвістычнага і лінгвакультуралагічнага даследавання. Матэрыял па антрапаніміі Брэстчыны збіраўся Ірынай Антонаўнай і яе вучнямі па ўсёй

Брэсцкай вобласці: выкладчык і студэнты звярталіся ў сельсаветы, каб пазнаёміцца з афіцыйнымі запісамі рэгістрацыі насельніцтва, заходзілі ў хаты, гутарылі з людзьмі. Вынікі аналізу гэтага матэрыялу былі адлюстраваны ў артыкулах, выступленнях на канферэнцыях.

Шэраг прац даследчыцы прысвечаны ўласным асабовым імёнам і іх шматлікім рэгіянальным варыянтам: акцэнталагічным (*Анатоль — Анайтоль, Барыс — Боірыс, Лявон — Леўван*), фанетычным (*Гандрый, Гантон, Матрыпан, Хвёдар, Хвэдось*), а таксама гіпакарыстычным (*Зыма, Мося*) і эмацыянальна-ацэначным формам онімаў (*Міхаська, Міхед, Міхай, Міхлё, Міхулё, Міхэль, Мішка, Мішман, Мішо, Мішун, Мішунчын, Мэша, Мэшэк, Мялешко*) [9; 10]. У працах разглядаецца гісторыя гэтых формаў, іх прагматычная значнасць у маўленні. Даследчыца падкрэслівае, што “ў шматлікіх формах імён адчуваецца ўплыў культуры народа — матэрыяльнай, сацыяльнай, духоўнай” [10, с. 108].

І.А. Шумская прааналізавала індывідуальныя і сямейна-родавыя мянушкі (на матэрыяле гаворак Брэстчыны). Даследчыца разгледзела дэрывацыю *генесіянімічных найменняў асоб*. Гэтыя мянушкі не паказваюць на якую-небудзь рысу характару, паводзін чалавека, на яго знешні выгляд, не характарызуюць яго дзейнасць, як ацэначныя імёны-мянушкі, а выражаюць пэўную сувязь з іншым аб’ектам. Утваральнай базай для генесіянімічных мянушак служаць імёны, прозвішчы, мянушкі роднасных асоб (бацькі, дзеда, маці, бабулі, жонкі), напр.: : *Балік* ← бацька спляўляў лес, ездзіў на балі, сын такой працай не займаецца, *Галаўчак* ← бацька з вёскі Галоўчыцы, сын нарадзіўся ў іншай вёсцы; *Грушко* ← дзед жыў пад грушай, унук жыве зусім у іншым месцы [7, с. 129].

І.А. Шумская разгледзела антрапонімы, якія характарызуюць знешні выгляд чалавека, выявіла тэматычныя групы гаваркіх празванняў. Даследчыца вызначыла, што мянушкі ўваходзяць у склад агульнанароднай лексікі. Яны, як і апелятывы, уступаюць у разнастайныя сістэмныя сувязі: аманімічныя, антанімічныя, сінанімічныя. Пры аманімічных сувязях суадносяцца назвы з рознымі семантычнымі палямі: *Мошка* — за маленькі рост, *Мошка* — за маленькія вочы. Пры антанімічных сувязях назвы супрацьпастаўляюцца паводле дыферэнцыяльнай прыметы: высокі — нізкі (*Шнур — Дроцік*), тоўсты — худы (*Налэванка — Шкварка*), высокі худы — нізкі тоўсты (*Смык — Віні Пух*). Пры сінанімічных сувязях мянушкі ўтвараюць сінанімічныя рады па якой-небудзь прымеце: *Рыжы — Рыжанькі, Рыжук, Рыжко, Рыжман, Ржавы, Руды, Руднік, Рудзін, Рыжэўскі, Аганёк*” [5, с.190–191]. У працах даследчыцы было заўважана, што эмацыянальна-ацэначная вобразнасць мянушак абумоўлена нацыянальнай культурай, наяўнасцю прынятых у грамадстве этычных і эстэтычных нормаў. Нацыянальна-культурная спецыфіка мянушак праяўляецца праз ацэнку дзейнасці чалавека, яго маральнага аблічча, ладу жыцця, учынкаў.

Прадметам аналізу ў даследаваннях брэсцкага вучонага сталі найменні, утвораныя ад прозвішчаў. Адзначаючы своеасаблівы лексіка-семантычны характар гэтых мянушак, даследчыца падкрэслівала, што “*адпрозвішчныя мянушкі* не могуць быць асемантычнымі, гэта супярэчыла б іх прызначэнню. У адной вёсцы, напрыклад, ад прозвішча Баранаў утворана дзве мянушкі — *Баран і Баранчык*, ад прозвішча *Сцепанюк* — *Сцепанючка і Сцепанючыха, Гайдучышка і Гайдучка* — ад *Гайдук*. Няцяжка заўважыць розніцу ў семантычных адценнях гэтых слоў. Тут інфарматыўная характарыстыка звязана не з апелятывам, як у ацэначных мянушках, а выражаецца пры дапамозе розных экспрэсіўна-эмацыянальных суфіксаў” [7, с. 26].

У працах Ірыны Антонаўны Шумскай закралася пытанне вывучэння антрапанімічнай лексікі ў школе і ВНУ [3; 4; 6]. Тэксты, разнастайныя тыпы практыкаванняў, змешчаныя ў падручніках па беларускай мове і літаратуры, даюць багаты матэрыял для працы над антрапанімічнай лексікай. У метадычных даследаваннях І.А. Шумскай падкрэсліваецца, што настаўнік павінен звяртаць увагу на імёны і прозвішчы, якія сустракаюцца ў прачытаным матэрыяле, на форму іх ужывання, правілы выкарыстання ў маўленні ў адпаведнасці з этыкетнымі нормаў [4, с. 82]. Даследчыца падкрэслівае важнасць вывучэння анамастычнай лексікі ў пазакласнай працы, прапануючы матэрыял гуртка “Ты і тваё імя” [6, с. 180]. Актуальнасць распрацоўкі лінгвадыдактычнага аспекту антрапанімікону Брэстчыны абумоўлена патрэбай далучэння школьнікаў і студэнтаў да каштоўнасцяў нацыянальнай і рэгіянальнай культуры, а таксама неабходнасцю развіцця праз вывучэнне іменаслову інтэлектуальнай, духоўна-маральнай, грамадзянскай культуры моладзі.

Ірына Антонаўна брала ўдзел у калектыўных даследаваннях кафедры беларускага мовазнаўства: у стварэнні “Дыялектнага слоўніка Брэстчыны” [2] і падручніка па беларускай мове для падрыхтоўчых аддзяленняў гуманітарных факультэтаў [1].

Усе працы Ірыны Антонаўны Шумскай вызначаюцца практычнай накіраванасцю, актуальнасцю, змястоўнасцю, даходлівасцю стылю. Ірына Антонаўна паўстае ў іх глыбокім аналітыкам, даследчыкам адзінак сучаснай мовы і знаўцам яе гісторыі, чалавекам энцыклапедычнай шырыні ведаў.

Многія настаўнікі Брэстчыны, выпускнікі Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта, запамнілі Ірыну Антонаўну як кампетэнтнага і добразычлівага выкладчыка. Яе лекцыі па беларускай граматыцы былі заўсёды грунтоўнымі, пераканальнымі, з асвятленнем дыскусійных, складаных праблемаў беларускага мовазнаўства, з аглядам выкладання закранутых тэм у школе. Ірына Антонаўна запамнілася студэнтам як мудрая і далікатная выкладчыца, якая вучыла любіць роднае Слова, паважаць вучня, адчуваць і развіваць яго здольнасці, захапляцца жыццём, шукаць і знаходзіць сваё чалавечае прызвание.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Беларуская мова : вучэб. дапам. для падрыхтоўчых аддзяленняў ВНУ / М. М. Аляхновіч [і інш.] ; пад рэд. Г. М. Малажай. — Мінск : Выш. школа, 1986. — 214 с.
2. Дыялектны слоўнік Брэстчыны / уклад.: М. М. Аляхновіч [і інш.] ; пад рэд. Г. М. Малажай, Ф. Д. Клімчука. — Мінск : Навука і тэхніка, 1989. — 294 с.
3. Шумская, І. А. Аналіз словаўтваральных тыпаў прозвішчаў студэнтаў 1 і 2 курсаў псіхалага-педагагічнага факультэта / І. А. Шумская, Н. А. Вабішчэвіч // Пачатковая адукацыя і выхаванне: праблемы, пошукі, знаходкі : штогадовы зб. навук. прац ; Пад рэд. М. В. Міхальчука, І. А. Шумскай. — Вып. 1. — 1995. — С. 181–183.
4. Шумская, І. А. Антрапанімічная лексіка ў падручніках па беларускай мове для пачатковых класаў / І. А. Шумская // Пачатковая адукацыя і выхаванне: праблемы, пошукі, знаходкі : штогадовы зб. навук. прац / Пад рэд. М. В. Міхальчука, І. А. Шумскай. — Вып. 2. — 1998. — С. 82–84.
5. Шумская, І. А. Антрапонімы, якія характарызуюць знешні выгляд чалавека / І. А. Шумская // Дыялекталогія і культура беларускай мовы : тэз. дакл. рэсп. навук.-практ. канф., Мінск, 10-11 снежня 1991 г. / Акад. навук. Рэсп. Беларусь. Ін-т мовазнаўства. — Мінск, 1991. — С. 190–191.
6. Шумская, І. А. 3 гісторыі беларускіх імёнаў: імёны і іх формы студэнтаў 1-2 курсаў псіхалага-педагагічнага факультэта / І. А. Шумская, І. А. Забабуха // Пачатковая адукацыя і выхаванне: праблемы, пошукі, знаходкі : штогадовы зб. навук. прац ; Пад рэд. М. В. Міхальчука, І. А. Шумскай. — Вып. 1. — 1995. — С. 178–180.
7. Шумская, І. А. Пра адзін тып антрапонімаў / І. А. Шумская // Беларуская анамастыка : зб. арт. / Акад. навук БССР. Ін-т мовазнаўства ; рэд. М. В. Бірыла, В. П. Лемцюгова. — Мінск : Навука і тэхніка, 1992. — С. 26–31.
8. Шумская, И. А. Синтаксическая функция инфинитива в современном белорусском языке : автореф. дис. ... канд. филолог. наук : 10. 02. 02 / И. А. Шумская ; Бел. гос. ун-т. — Минск, 1973. — 22 с.
9. Шумская, І. А. Эмацыянальна-ацэначныя формы жаночых асабовых імён / І. А. Шумская // *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim* / Uniwersytet Warszawski. Filia w Białymstoku. Zakład Filologii Wschodniosłowiańskich ; pod redakcją M. Kondratiuka. — Białystok, 1999. — S. 297-303.
10. Шумская, І. А. Эмацыянальна-ацэначныя формы мужчынскіх асабовых імён Брэстчыны / І. А. Шумская // Весці Акад. навук БССР. Сер. грамадскіх навук. — 1983. — № 1. — С. 102–109.